

KELAJAK KUTUBXONASI: AQLLI TIZIMLAR VA INSON SALOHIYATI

Eshnazarov Nurillo Normamatovich

*Namangan viloyati, Mingbuloq
tumani Axborot-kutubxona markazi
Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari
va raqamlashtirish xizmati rahbari
nurilloeshnazarov17@gmail.com*

Ushbu maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining axborot-kutubxona muassasalarida qo'llanilishi, foydalanuvchi tajribasini shaxsiylashtirish, axborotga kirishni optimallashtirish va xizmatlarni avtomatlashtirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, SI texnologiyalari bilan inson salohiyati uyg'unlashgan holda kutubxona tizimining qanday rivojlanishi mumkinligi haqida fikr yuritiladi. Maqolada O'zbekistonda sun'iy intellektni joriy etish bo'yicha davlat siyosati asosida kelajak kutubxonalarining strategik yo'nalishlari bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, raqamlashtirish, axborot-kutubxona markazi, foydalanuvchi tajribasi, avtomatlashtirish, aqlli tizimlar, O'zbekiston

Zamonaviy davrning eng dolzarb masalalaridan biri – inson tafakkuri, anglash va tahlil qilish qobiliyatiga yaqinlashgan sun'iy intellekt texnologiyalarini hayotimizning barcha jabhalariga joriy etishdir. Bu texnologiyalar, ayniqsa, axborot oqimi shiddat bilan ortib borayotgan sharoitda bilimlarni tizimlashtirish, xizmat ko'rsatishni takomillashtirish, intellektual jarayonlarni avtomatlashtirishda katta imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Axborot-kutubxona sohasi esa sun'iy intellekt uchun tabiiy tatbiq maydonlaridan biri sifatida o'zining istiqbolli imkoniyatlari bilan ajralib turadi.

Sun'iy intellekt – bu informatika, kompyuter muhandisligi, matematik model va algoritmik yondashuvlar singari fanlarning qo'shilishidan vujudga kelgan yangi avlod texnologiyasidir. “Intellekt” so'zining o'zi lotin tilidagi “intellectus” – ya'ni bilish, fahmlash, tushunish so'zlaridan olingan bo'lib, zamonaviy texnologiyalar bu tushunchani mashinalar orqali modellashtirishga harakat qilmoqda. XX asrning ikkinchi yarmida ilk bor amaliy ishlanmalar shaklida namoyon bo'lgan sun'iy intellekt bugunga kelib sog'liqni saqlashdan tortib transport tizimlariga, moliyaviy boshqaruvdan tortib ta'lim, hatto ijodiy sohalargacha kirib bordi. Bugungi kunda YouTube va Netflix'ning tavsiya tizimlari, Google Search'ning aqlli qidiruvi, Siri va Alexa kabi ovozli yordamchilar, haydovchisiz avtomobillar – bularning barchasi sun'iy intellekt mahsulidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-sonli qarori bilan sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etishga qaratilgan muhim chora-tadbirlar belgilab berildi. Unga ko'ra, "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi doirasida sun'iy intellektdan davlat boshqaruvi, iqtisodiyot, ijtimoiy xizmatlar va ilmiy sohalarda faol foydalanish yo'lga qo'yilmoqda. Ayniqsa, axborot-kutubxona tizimlari uchun bu qaror katta yo'l ochdi – chunki foydalanuvchilarning axborotga bo'lgan ehtiyoji tobora oshib borayotgan, ammo ularning talabini tez, to'g'ri va individual tarzda qondirish ko'proq intellektual yondashuvni talab qilmoqda.

Bugun kutubxonachilik – bu faqatgina kitob berish yoki katalog tuzish emas, balki foydalanuvchi psixologiyasini tushunish, uning intellektual qiziqishini tahlil qilish, unga eng mos axborotni yetkazish, ilmiy va axboriy xizmatlarni shaxsiylashtirilgan tarzda taklif etish demakdir. Bu esa aynan sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishni taqozo etadi.

Sun'iy intellekt kutubxonalarda bir necha asosiy yo'nalishda samarali ishlashi mumkin. Birinchidan, u elektron resurslarni avtomatik tarzda indeksatsiya qilish, foydalanuvchi qidiruv tarixiga asoslangan holda tavsiyalar berish, matnlarni avtomatik tarjima qilish, tahrir qilish va ularning sifati bo'yicha baho berish kabi funksiyalarni o'z zimmasiga oladi. Masalan, ingliz tilidagi ilmiy maqolani foydalanuvchi o'zbek tilida o'qishni xohlasa, SI asosidagi tarjima modullari ushbu talabni bir necha soniyada bajarib bera oladi. Ikkinchidan, chat-botlar yoki ovozli yordamchilar orqali foydalanuvchilar kutubxonadan 24 soat davomida maslahat olishlari, kerakli kitoblar haqida ma'lumot olishlari, ma'lumotlar bazasini qidirishlari mumkin. Bu, ayniqsa, yosh avlod vakillarining kutubxonaga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Uchinchidan, sun'iy intellekt axborot xavfsizligi nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. U foydalanuvchi ma'lumotlarini muhofaza qilish, tizimdagi shubhali faolliklarni aniqlash, kontent plagiatini tekshirishda qo'l keladi. Bunda Turnitin, Grammarly, ZeroGPT kabi vositalardan foydalanish mumkin. To'rtinchidan, statistik tahlil orqali kutubxonadagi eng ko'p o'qilgan kitoblar, eng faol foydalanuvchilar, mavsumiy qiziqishlar kabi ma'lumotlar aniqlanib, xizmatlar rejalashtiriladi. Natijada, kutubxona faoliyati boshqaruvi strategik jihatdan aniqroq asosga ega bo'ladi.

Sun'iy intellekt, shuningdek, katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali foydalanuvchining o'ziga xos ehtiyojlarini aniqlab bera oladi. Misol uchun, oliy ta'lim muassasalari talabalarining fanning muayyan yo'nalishlariga doir qiziqish darajasi, qanday kitoblarga ehtiyoji borligi, qaysi tillarda ko'proq resurs kerakligi kabi omillarni SI tizimi orqali tezkor o'rganish mumkin. Bu esa ta'limni raqamli axborot bilan bog'laydigan yangi yondashuvlarni shakllantiradi.

Aytish joizki, kelajakda sun'iy intellekt yordamida hatto avtomatik kontent generatsiyasi – ya'ni maqola, tavsif, o'quv qo'llanmalari, hatto badiiy hikoyalar ham

yaratilishi mumkin. Bu esa ijodiy faoliyatda inson va mashina hamkorligining yangi davrini boshlab beradi. Shunday ekan, kutubxona tizimida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar uchun SI texnologiyalarini o'rganish, amaliyotga tatbiq etish va doimiy yangiliklardan xabardor bo'lib borish muhim vazifa bo'lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellektning axborot-kutubxona markazlaridagi qo'llanilishi nafaqat xizmat ko'rsatish sifatini oshiradi, balki foydalanuvchiga individual yondashuv, intellektual muloqot va zamonaviy xizmat turlarini taklif etish imkonini yaratadi. Raqamli texnologiyalar asrida zamonaviy kutubxonachi faqatgina ma'lumot tarqatuvchi emas, balki sun'iy intellekt yordamida foydalanuvchini ma'lumot olamida yo'naltiruvchi, axborot vositalaridan to'g'ri foydalanishni o'rgatuvchi intellektual ko'makchiga aylanishi shart. Axborot-kutubxona muassasalari uchun bu yo'l – kelajak taraqqiyotining ajralmas qismidir.

Muallif:

Eshnazarov Nurillo Normamatovich

*Namangan viloyati, Mingbuloq tumani Axborot-kutubxona markazi
Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamlashtirish xizmati rahbari*

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4996-sonli Qarori (17.02.2021).
2. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi. www.lex.uz
3. Baeza-Yates, R., & Ribeiro-Neto, B. (2011). *Modern Information Retrieval*. Pearson.
4. UNESCO (2023). *AI and the Future of Knowledge*.
5. Singh, R., & Sharma, S. (2020). "AI in Library Services: A Global Review." *Library and Information Science Review*.